

AHMET MİDHAT EFENDİ’NİN İNSAN TASAVVURU

AHMET MİDHAT EFENDİ’S HUMAN BEINGS DESCRIPTION

Ali YILDIZ*

ÖZET

Türk edebiyatının ilk büyük romancısı olan Ahmet Midhat Efendi’nin hikâye ve romanlarının tematik yapısını oluşturan kavramlar arasında insan kavramının önemli bir yeri olduğunu söyleyebiliriz. Ahmet Midhat’ın düşüncelerinin, bakış açısının hikâye ve romanlardaki tezahürü, insanla ilgili olarak geniş kapsamlı bir tasavvura sahip olduğunu göstermektedir. Bu tasavvuru iki ana çerçevede ele almak mümkündür. Bunlardan ilkinin, roman ve hikâyelerde yer alan tiplerin özellikleri; ikincisini ise yazarın bizzat veya kahramanları aracılığıyla yaptığı, konusu insan olan açıklamalar oluşturur. Bu iki çerçeveyi birleştiren ve yazarın insan tasavvurunu ortaya koyan ana konular şunlardır: İyiler ve kötüler, alafanga ve alaturka tipler, kadın ve erkek, din ve milliyet.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Midhat, insan, hikâye, roman.

ABSTRACT

The concept of human beings occupies an important place the thematic structure of short stories and novels of Ahmet Midhat Efendi, the first great novelist of modern Turkish literature. One can easily see Ahmet Mithat’s thoughts and perceptions on humanity manifested in his depiction of human beings in his short stories and novels show. The

author’s concept of human can be treated in two main frames: The characteristics of types created in his novels and short stories and the author’s own commentaries and statements expressed by fictional characters about human beings. In order to show this, the article looks at Ahmet Midhat’s depictions of the good and bad characters, of superficially Westernized and local characters, of female and male characters and the themes of religion and nationality in his prose fiction.

Keywords: Ahmet Midhat, Human beings, stories, novels.

Ahmet Midhat Efendi’nin insan tasavvurundan bahsetmek, birbirine bağlı iki husustan, onun insanla ilgili düşüncelerinden, insana bakış açısından veya hikâye ve romanlarında yer alan kahramanların niteliğinden bahsetmek anlamına gelir. Oldukça geniş kapsamlı olan bu konuyu, daha dar bir çerçevede; nesnesi Ahmet Midhat Efendi’nin hikâye ve romanları olan bir okuma faaliyetinin sonuçları etrafında arz etmeye çalışacağım.

Medeniyet buhranı ile birlikte ortaya çıkan ikilik ve çatışma, insan hakkındaki anlayışta da meydana gelir. İnsanın Allah’ın kulu, eşref-i mahlûkat ve Allah’ın yeryüzündeki halifesi olduğu şeklindeki İslâmî anlayışla, Batılı hümanist anlayış arasındaki büyük farkın tezahürleri, her iki anlayışa bağlı olarak meydana getirilen sanat eserlerinde görülmektedir. Sadece Doğu medeniyeti veya İslâm medeniyeti ile Batı arasında değil, Batı medeniyetinin Ortaçağ ile Rönesans sonrasındaki şekilleri arasında da var olduğu görülen bu farkı kısaca, metafizikten ahlaka ideal olanın sembolik veya temsili olarak anlatımıyla, reel olanın, metafiziğe veya ahlâka yönelik bir gaye olmaksızın anlatılması şeklinde ifade edebiliriz. Bu tespit her genelleme gibi eksik ve kusurlu olmakla birlikte esastaki farkı vurgulaması bakımından önemlidir.

İdeal olanın temsili anlatımı, edebiyatta tiplerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türk edebiyatında tahkiyeye dayalı eserlerde alperen veya gazi, âşık, sevgili, zâhid, rind gibi birçok tipten bahsetmek mümkündür. Edebiyata yön veren insan anlayışı, bu tipler aracılığıyla somutlaştırılmıştır. Anlatılan her hikâyenin dile getirdiği bir hikmet veya bir ders mutlaka vardır.

Ahmet Midhat Efendi, hikâye ve roman yazmaya başladığı zaman mensup olduğu medeniyete ait insan anlayışını, bunun Türk edebiyatında ifade edilmiş biçimiyle birlikte tevarüs etmiştir. Hikâye türündeki ilk eserinin *Kıssadan Hisse* olması bir tesadüf değildir. *Hümâyunnâme*’yi hülâsa ederek sade bir dille

* Yrd. Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

yeniden yayımlaması da bu itibarla dikkat çekicidir. Gelenekten tevarüs edilen ve benimsenen anlayışın bir sonucu olarak Ahmet Midhat'ın hikâye ve romanlarında, tiplerin hâkim olduğu ve yazarın hem kahramanlar hem de hikâye ettiği olay etrafında hayli uzun yorumlar yapmak suretiyle okuyucunun kıssadan alması gereken hisseyi, öğrenmesi gereken bilgi ve hikmeti açıkladığı görülmektedir. Binlerce sayfalık bir hacme ulaşan, irili ufaklı altmışın üstünde hikâye ve romanın en temel hususiyeti budur. Diğer bir hususiyet ise bu eserlerin yaşanan hayat ve onun meseleleri ile ilgili olmasıdır. Ahmet Midhat bu sûretle şarka mahsus hikâye ile Batı hikâye ve romanı arasında bir terkip meydana getirmeye çalışır. Ahmet Midhat'ın Batı medeniyeti karşısındaki umumi yaklaşımının bir tezahürü olan bu çabayı, Batı romanını aynen taklit etmek yerine, bize mahsus bir hikâye ve roman meydana getirmek ve bunu Türk edebiyatındaki hikâye biçimini, Batı romanından faydalanarak geliştirmek şeklinde tanımlayabiliriz. Ahmet Midhat, ilk romanları arasında yer alan *Hüseyin Fellah*'ta “kocakarı masalı” ile romanı birbirinden ayıran hususu, “ her şahısta bir başka cilve ile mütecelli olan tavr-ı beşeri tedkik” olarak açıklamaktadır.¹ Böylece romanı, kocakarı masalı diye bahsettiği halk hikâyesinden üstün bir konuma yerleştiren yazar, romanın ayırıcı vasfını da insanı tedkik etmek şeklinde belirler. Bu düşüncüyü önemine binaen, aynı romanın başka bir yerinde “hikâye okumaktan maksadın”, “nev-i beşeri tedkik etmek”² olduğunu söyleyerek tekrar eder.

Ahmet Midhat Efendi'nin hikâye ve romanlarında tetkik ettiği ve ortaya koyduğu insan tasavvurunu iki ana çerçevede ele almak mümkündür. Bunlardan ilkinin roman ve hikâyelerde yer alan tiplerin özellikleri; ikincisini ise yazarın bizzat veya kahramanları aracılığıyla gerçekleştirdiği, konusu insan olan açıklamalar oluşturur.

İyiler ve Kötüler

Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde yer alan kahramanların taşıdığı bütün özellikler, iki temel vasıf olan iyilik ve kötülük etrafında birleşir.

Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerindeki kahramanlar, sahip oldukları akıl, bilgi, sevgi, edep, iffet, cesaret, yardımseverlik, çalışkanlık gibi birtakım olumlu vasıflara sahip olmaları ve bu vasıfların hayatlarına yansımaları dolayısıyla iyi kişiler olarak yer alırlar. Bunlar, aynı zamanda romanların başkişisi olan ideal kahramanlarda bir bütün olarak, diğer iyi kahramanlarda ise kısmi olarak bulunur. *Hasan Mellah*'ta Hasan Mellah, Kuzella; *Hüseyin Fellah*'ta Hüseyin Fellah, Şehlevend; *Felâton Bey ile Rakım Efendi*'de Rakım, Canan; *Paris'te Bir*

Türk'te Nasuh, Virjini Alkola; *Süleyman Musli*'de Süleyman Musli, *Karnaval*'da Resmi Efendi, Hesna; *Henüz On Yedi Yaşında'da* Ahmet Efendi; *Acaibi Alemde* Subhi Bey, Miss Haft; *Dürdane Hanım*'da Ulviye Hanım; *Vah'ta* Necati, Samurkaş Hanım, *Esrâr-ı Cinâyât*'da Osman Sabri Efendi; *Cellat*'ta Andre Gocafo, Stefani, *Hayret'te* İsmail Azmi, *Bahtiyarlık*'ta Şinasi; *Çingene*'de Şems Hikmet Bey; *Para*'da, Vahdeti; *Arnavutlar*, *Solyotlar*'da Rüstem; *Demir Bey*'de Mustafa Kameruddin, Polini; *Haydut Montari*'de Andriya Sotonya, Ancelino; *Müşahadat*'ta Siranuş, Seyyid Muhammed Numan; *Ahmet Metin ve Şirzad*'da Ahmet Metin; *Taaffüf*'te Rasih Efendi; *Gönüllü*'de Recep Kusu; *Mesail-i Muğlaka*'da Abdullah Nahifi; *Jöntürk'te* Nurullah Bey, Fatma Ahdiye Hanım; iyi niteliklerin kendilerinde bütün olarak yer aldığı kahramanlardır. Bu kahramanların bazılarında (mesela *Süleyman Musli*'de, Süleyman Musli, *Dürdane Hanım*'da Ulviye Hanım, *Ahmet Metin ve Şirzad*'da Ahmet Metin) bazı nitelikler daha belirgin olarak görülür. Bununla birlikte, ideal kahramanların tamamında iyi niteliklerin mükemmel bir terkip halinde bulunduğu oldukça açıktır. Bu kahramanlarda iyilik, sürekli bir nitelik olarak yer almaktadır. İdeal olan kahramanların hemen hepsinde sevgi ön plana çıkan bir niteliktir. Bu hükmü daha da genişleterek iyi kahramanların hepsinde sevginin çok güçlü bir şekilde yer aldığını söyleyebiliriz. Bu, kadın-erkek arasındaki sevgiden (mesela, *Hasan Mellah*'ta Hasan Mellah ile Kuzella; *Yeryüzünde Bir Melek*'te Şefik ile Raziye; *Felâton Bey ile Rakım Efendi*'de Rakım ile Canan vs.) anne babanın çocuklarına olan sevgisine (mesela; *Felâton Bey ile Rakım Efendi*'de Ziklas ailesinin Can'a; *Cellat*'ta Simon Gıras'ın Andre'ye, *Çifte İntikam*'da Baba Lotis'in Margırıt'a, *Bahtiyarlık*'ta Semih Efendi'nin Şinasi'ye, *Arnavutlar Solyotlar*'da Rüstem ile Eftimi'nin Mükrim'e'ye; *Haydut Montari*'de Matmazel Margarita'nın Andriya'ya; *Müşahadat*'ta, Seyyid Muhammed Numan'ın Feride'ye; *Ana-Kız*'da Jormen Valide'nin Anjelik ve Luiz'e olan sevgisi), ya da dadı, kalfa gibi konumlarda bulunan kahramanların sevgisine (mesela, *Felâton Bey ile Rakım Efendi*'de Fedai'nin Rakım ile Canan'a; *Yeryüzünde Bir Melek*'te Nimetullah Hanım'ın Raziye'ye; Süleyman Musli'de Meymune'nin Süleyman Musli'ye; *Karnaval*'da Resmi'nin süt validesinin Resmi'ye, *Dürdane Hanım*'da Gülbeyaz Kalfa'nın *Dürdane Hanım*'a olan sevgisi) varıncaya kadar oldukça geniş bir çerçevede yer alır. İyi olarak nitelendirdiğimiz her kahramanda sevginin var olduğunu söylersek mübalağa etmiş olmayız. Karşılıksız bir aşkla seven kahramanlar (*Felsefe-i Zenan*'da Zekiye, *Zeyl-i Hasan Mellah*'ta Süleyman, *Hüseyin Fellah*'ta Mustafa, *Felâton Bey ile Rakım Efendi*'de Can, *Paris'te Bir Türk'te* Polini, Simon Angoy) sevgilerinin şiddeti yüzünden **helâk** olurlar. Ya intihar ederler, ya hastalanıp ölürlük. Aralarında hayatta kalmayı başaran tek kahraman *Felâton Bey ile Rakım Efendi*'deki Can'dır. Bu kahramanların akıbeti okuyucuda acıma hissi uyandırır.

¹ Hüseyin Fellah, İst. 1292, s.292.

² Hüseyin Fellah, İst. 1292, 322.

Sevginin yanı sıra, kahramanlarda başka iyi nitelikler de tezahür eder: *Mihnetkeşan*'da Dakik Bey, *Dünya'ya İkinci Geliş*'de Osman, *Yeryüzünde Bir Melek*'te Nimetullah Hanım, Salih Çavuş, *Hüseyin Fellah*'ta Süleyman Rahmi, *Henüz On Yedi Yaşında*'da Ahmet Efendi, *Bahtiyarlık*'ta Rizet, iyiliğin, yardımseverliğin; *Yeniçeriler*'de Ayşe, *Süleyman Musli*'de Margirit, *Cinli Han*'da Jozefin, *Gönüllü*'de Filomen, sadakati; *Yeniçeriler*'de Hasan Pehlivan, *Ahz-i Sar*'da Ana, *Felsefe-i Zenan*'da Akile, *Dünyaya İkinci Geliş*'de Nergis, *Hüseyin Fellah*'ta Şehlevend, *Paris'te Bir Türk*'te Gardiyanski, Kartres, *Dürdane Hanım*'da Ulviye, *Fürs-i Kadim*'de *Bir Facia*'da Piran, aklın; *Yeniçeriler*'de Civelek Hüsnü, *Hasan Mellah*'ta Civelek Mustafa, *Dünyaya İkinci Geliş*'te Osman, *Dürdane Hanım*'da *Dürdane Hanım*, *Esrar-ı Cinâyât*'ta Peri, *Hayret*'te Anser, sâfiyetin; *Hasan Mellah*'ta Mösyö İlya, *Hüseyin Fellah*'da Ömer, *Süleyman Musli*'de Süleyman Musli, *Mesail-i Muğlaka*'da Abdullah Nahifi, cesaret ve kahramanlığın; *Hüseyin Fellah*'ta Hesna Hanım, *Yeryüzünde Bir Melek*'te Raziye, *Vah*'ta Samurkaş Hanım, *Gönüllü*'de Filomen sabır ve tevekkülün ön plana çıktığı kişilerdir. Hasan Mellah, Ahmet Metin gibi ideal kahramanlarda bütün bu özelliklerin mezc edilmiş olarak bulunduğunu bir kez daha hatırlatalım.

İyi kahramanlar arasında bazı kusurlara sahip olanların varlığı da söz konusudur. Mesela, *Paris'te Bir Türk*'te Ketrin, *Nasip*'te Polini, *Çerkez Özdenleri*'nde Arslangöz, *Hayret*'te Mihriban, *Emanetçi Sıdk*'da Ayşe, *Taaffüfte* Saniha Hanım böyledir. Bu kahramanların hepsinin de ortak özelliği gururlu ve kibirli olmalarıdır. Bu özellik onların yanlış davranışlarda bulunmalarına, yanlış kararlar vermelerine sebep olur.

Aslen iyi olan bir kişinin bütünüyle kötü bir insan haline gelmesi ya da kötü kalması mümkün değildir. Birtakım yanlış davranışları irtikap eden kahramanlar pişman olmakta gecikmezler: *Hasan Mellah*'ta Madam İlya, kocasına ihanet etmiş olmaktan dolayı duyduğu pişmanlık ve vicdan azabına dayanamayarak intihar eder. *Karnaval*'da Madam Hamparson aynı sebeple rahibe olmaya karar verir. Madam İlya ile Madam Hamparson'un kocalarına ihanet etmelerinin sebepleri çok farklıdır. Fakat bu, onlar açısından yapılanın kötü olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. *Dürdane Hanım*'da Çerkez Sohbet, daha önce yaptığı kötülüklerden dolayı kendini suçlayan ve tövbekâr olan bir kahramandır. *Esrar-ı Cinayat*'ta Kalpazan Mustafa işlediği cinayetlerden dolayı pişman olur ve cezasını çekmek ister. *Hasan Mellah*'ta fakirlikten dolayı korsan olmuş olan Zerno, tövbe eder ve iyi bir insan haline gelir. *Henüz On Yedi Yaşında*'da fakirlik yüzünden fahişe olmuş olan Kalyopi, kârhanelerden kurtulduktan sonra iyi bir ev kadını olur. Bütün bu örnekler, aslı itibarıyla iyi olan bir insanda kötülüğün arizî olduğunu göstermektedir.

Kötü olan kahramanlarda; iffetsizlik, hilekârlık, ihanet, menfaatperestlik, kandökücülük gibi kötü özellikler ön plana çıkmaktadır. Bazı kahramanlar bu kötü özelliklerin hemen hepsine sahiptir (*Hasan Mellah*'ta Dominiko Padya; *Dünyaya İkinci Geliş*'te Mesut; *Hüseyin Fellah*'ta Dayızade Ahmet; *Yeryüzünde Bir Melek*'te Arife; *Vah*'ta Behçet; *Hayret*'te Sarpson; *Haydut Montari*'de Corcia vs.). Bu kahramanlar, son derece güçlü bir zekâyâ sahiptirler ve zekâlarını kötülük yapmak için kullanırlar.

Kötülüğün temsilcisi olan kahramanların şahıslarında kötülük, sürekli bir nitelik olarak yer alır. Yaptıklarından asla pişman olmayan bu kahramanların hemen hepsi kötü bir akıbete uğrarlar.

Alafranga ve Alaturka Tipler

Batılılaşma hareketleriyle birlikte ortaya çıkan yeni insan tipi, Ahmet Midhat'ın eserlerinde alafranga ve alaturka tipler olarak iki gruba ayrılmaktadır. Birçok eserde yer aldığını gördüğümüz bu tiplerden alafranga tipi, yanlış batılılaşmayı, züppeliği temsil etmektedir. Bu tip kahramanlar Batıdan gelen yenilikleri sadece şekil bakımından benimsemekte; bilgiyle, düşünceyle hiç ilgilenmemektedir. Zevk ve sefahate düşkün ve kötü ahlâk sahibi olan bu kahramanlar, topluma da kendilerine de zarar vermektedir Millî kimliklerine yabancıdır ve onu küçümserler. Tembelliği bir hayat tarzı haline getirmişlerdir. Kendi zevklerini tatmin etmekten başka bir şey düşünmez, herhangi bir sorumluluğu yüklenmezler.

Alaturka tipte olan kahramanlar, alafranga tiplerin her bakımdan zıddı olan özelliklere sahiptirler. Hayatlarında eski ile yeni birleştirirler. Sadece şekle değil, ondan daha fazla, bilgiye önem verirler. Sefahatten uzak dururlar. Güzel ahlâk sahibidirler. Çalışkanlık, sevgi, fedakârlık gibi olumlu nitelikleri şahsiyetlerinde birleştirirler. Milli değerlerine bağlıdır. Onları yeri geldiğinde savunmaktan çekinmezler.

Alaturka tip, yetişmesi arzu edilen insanı, alafranga tip ise istenmeyen insan tipini ifade etmektedir.

Kadın ve Erkek

Ahmet Midhat Efendi'nin hikâye ve romanlarında erkek kahramanlar, kadın kahramanlardan sayı bakımından daha fazladır. Erkeklerin sayısı genel olarak kadınların sayısının iki katıdır. Fakat bu her eser için böyle değildir. Eserin yapısına göre kadın ve erkeklerin sayı bakımından eşit, hatta kadın kahramanların sayıca daha fazla olduğu eserler de vardır. Benzer bir durum, kahramanların taşıdıkları önem açısından da söz konusudur. Eserlerin çoğunda en önemli kahramanın erkek olduğunu görüyoruz, fakat kadın kahramanların başkışı konumunda olduğu eserler de vardır ve bunlar istisna kabul

edilemeyecek kadar çoktur. Bütün bunlar; yazarın, erkekler kadar kadınlara da önem vermeye çalıştığını göstermektedir.

Erkek kahramanlar aklın, kadın kahramanlar ise duygunun ön plâna çıktığı kişiler olarak yer almaktadır. Buna paralel olarak, erkeklerin dış dünya, kadınların ise iç dünya bakımından güçlü ve muktedir olduğu görülmektedir. Eserlerin bütününde, kadınların aşkıta, erkeklerden daha aktif ve duyguları daha güçlü, sevgilerine daha sadık kişiler olarak yer alması söz konusudur. Fakat yazar, kadın ile erkeğin yapılarını bu şekilde ortaya koyarken durumun her zaman böyle olmayabileceğini göstermek için, erkeksi özellikler taşıyan kadınlara da istisna kabilinden olmak üzere yer vermiştir. Mesela *Dürdane Hanım*'da Ulviye Hanım, olağanüstü bir maddî kuvvete sahiptir. Nitekim erkek kılığına girer ve erkekleri döverek onlardan daha güçlü olduğunu gösterir.

Yazara göre erkek ile kadın birbirine muhtaçtır; birbirlerini tamamlarlar. İnsanın mutluluğu bu bütünlüğün sağlanmasıyla mümkün olabilmektedir. Eserlerde yer alan bütün ideal kahramanların hayatında, bu hususun belirgin olarak ifade edildiği görülmektedir.

İdeal erkek tipi ile ideal kadın tipinin özellikleri hemen hemen aynıdır. Her ikisi de, sevgi, sadakat, fedakârlık, çalışkanlık, iffetli olmak, davranışlarında ölçülü olmak, bilgili ve tecrübeli olmak gibi özelliklere sahiptir. Bununla birlikte, yukarıda da söz konusu edildiği üzere, ideal erkek tipinde akıl ve güç ön plana çıkan birer niteliktir ve bu yüzden kadını, erkek yönlendirir, korur ve kötülerden kurtarır. Duygu bakımından daha güçlü olan ideal kadın tipinde ise sadakat ve iffet erkeğe nispetle daha belirgin nitelikler olarak yer alır. Ahmet Midhat Efendi'nin kişide her bakımdan mükemmelliği ve ölçülü olmayı ifade eden "insan-ı kâmil" tabirini ideal erkek kahramanlar için kullanması (Mesela: *Bir Fitnekâr*'da Mümtaz Efendi³, *Bir Tövbekâr*'da Murtaza Bey,⁴ *Acaib-i Âlem*'de Subhi Bey,⁵ *Demir Bey*'de Mustafa Kamerüddin,⁶) kadın kahramanlar için hiç söz konusu etmemesi dikkat çekici bir husustur. Bu, yazarın erkek ile kadını sahip oldukları farklı özellikleri göz önünde bulundurarak değerlendirmekle birlikte erkeğe daha fazla önem verdiğini göstermektedir.

Din

Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde yer alan kahramanlar mensup oldukları dinler itibarıyla dünyanın bütünü temsil etmektedir. Müslüman,

³ Bir Gerçek Hikâye, Fitnekâr, Letâif-i Rivâyât 9, İst.1293, s.86.

⁴ Bir Tövbekâr, Letâif-i Rivâyât 14, İst. 1302, s.25.

⁵ Acaib-i Âlem, 1299, s. 172.

⁶ Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrar, İst.1305, s.204, 238.

Hıristiyan, Yahudi ve Hindu kahramanların yanı sıra az sayıda Mecusi ve putperest de yer almaktadır.

Müslümanlar ve Hıristiyanlar sayı itibarıyla çoğunluğu oluşturmaktadır. Yazarın dine bakışı müspettir. Bu, kahramanların din karşısındaki durumuyla ortaya çıkmaktadır. Hangi dine mensup olursa olsunlar, kahramanlar inançlı ve dinlerine bağlı kişiler olmaları halinde, müspet kişiler olarak temayüz etmektedir. Dini yaşantı ibadetlerden ziyade kahramanların, Allah'a şükretmesi, tevekkül etmesi ve Allah'ın adını anması şeklinde tezahür eder. Menfi kahramanlar ya dinsizdir ya da hayatlarında dinin hiç bir etkisi yoktur.

Milliyet

Ahmet Midhat Efendi; eserlerinde otuz ayrı millete mensup kahramana yer vermiştir. Söz konusu milletlerden bir kısmı aslında küçük etnik guruplardan ibarettir.

İki millete mensup kahramanlar eserlerde ağırlıklı olarak yer almaktadır: Türkler ve Fransızlar. Osmanlı teb'ası olan etnik guruplar Türklerin, Batılı milletler ise Fransızların etrafında toplanmaktadır.

Yazarın Türk milletine bakışı bir tür kültür milliyetçiliğini ifade etmektedir. Etnik kökeni farklı olmakla birlikte Türkçe konuşan, yazan, Türklere mahsus nitelikleri benimsemiş olan kahramanların varlığı bunun en açık göstergesidir. Türklerin etrafında yer alan Arap, Arnavut, Çerkez, Laz, İranlı, Hintli, Boşnak, Çingene, Rum, Ermeni, Yahudi kökenli kahramanlar arasında Arap, Arnavut, Çerkez, Ermeni ve Rum olanlar daha fazladır. Türklerle bu kahramanlar arasında ilişkileri problemlili olan; sadece Rumlardır. Rumlar taassupları ile ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte Türklerin Rumlar da dâhil olmak üzere bütün bu guruplarla ilişkileri müspettir. Eserlerde, birinci dereceden önemli kahramanlardan erkek olanlar genellikle Türk, kadın olanlar ise Çerkez, Ermeni ve Rum'dur.

Batılı milletlere mensup kahramanların eserlerde yer alışı iki şekilde olmaktadır: Eserlerin bir kısmı sadece bu kahramanlardan oluşmaktadır. Mesela; *Cellat*'ta yer alan kahramanlar Fransızdır. Bazılarında ise Batılı kahramanlar, Türklerle beraber yer almaktadır. Bu da ya İstanbul'a seyahat için gelmiş olan Batılıların, mesela; *Felâtu Bey ile Rakım Efendi*'de Ziklas ailesi, ya da Batı ülkelerine seyahat ya da tahsil için giden Türklerin (mesela; *Paris'te Bir Türk'te Nasuh*) varlığıyla söz konusu olmaktadır.

Fransızların temel özelliği, zevk ve sefahat düşkünü olmalarıdır. Yazar, Fransızların bilgi birikimine itibar etmekle birlikte onların ahlâkî durumunu beğenmemektedir. Nitekim Paris'e öğrenim ya da seyahat için giden ideal Türk kahramanlar, Fransızların bilgi birikiminden, kütüphanelerinden faydalanır, fakat ahlâk bakımından onlara uymaz, bilakis onları irşad etmeye çalışırlar.

Fransızların dışında İngiliz, Alman, İspanyol, İtalyan ve Rus kahramanlar da eserlerde yer almaktadır.

Yazar, medeniyet bakımından yeterince gelişmediğini düşündüğü kavimlere (Çerkez, Gürcü, Solyot) mensup kahramanlara da yer vermektedir. Bu kahramanların ortak özellikleri, mutaassıp, sert ve mağrur olmalarıdır. Kafkasya'daki Çerkezlerin Gürcü ve Solyotlara nispetle daha mutedil olduklarını ifade etmek mümkündür.

İnsan Hakkında Düşünceler

Ahmet Midhat, hikâye ve romanlarında insanı bütün yönleriyle tedkik eder, insan üzerinde düşünür. İnsan hakkındaki düşüncelerin tipler aracılığıyla somutlaştırmakla yetinmez, yeri geldikçe bunları izah eder. Onun hikâye ve romanlarını okurken, sık sık konusu insan olan çeşitli düşüncelerle karşılaşırız. Sadece bir romanında, Hüseyin Fellah'ta insanla ilgili olarak üzerinde durulan hususlar şöyledir: Mihnet ve saadet karşısında insanın vaziyeti⁷, fikr-i beşerin mütenevvî ve mütehâlif olması,⁸ insanların Allah'ın takdirinden gafil oluşu,⁹ insanoğluna bir itikadı kabul ettirmenin ve kabul ettiği bir itikadı değiştirmenin güçlüğü,¹⁰ kanun-ı tabiatın hükmü ve nefsü'l-emrin iktizası,¹¹ beşerin tab'ının sû-i zanna meyyal olması,¹² insanın bencilliği, insanlar arasındaki düşmanlık, insanın sürüleştirilmesi,¹³ safderunlukla cin fikirlilik arasındaki mukayese,¹⁴

Ahmet Midhat'ın hikâye ve romanlarında insanla ilgili düşüncelerin nasıl yer aldığının anlaşılması için vecize kıymetindeki bazı söz ve açıklamaları örnek olarak nakledeyim:

“İnsan Allah'ın vasıtasıdır.”¹⁵

“Efendim insan kısmı acayip bir hayvandır. Sâir hayvanlar her hususta muttariden hareket ederler ise de insan böyle değildir. Fikrine her gün değil, her saat birbirine uymayan bin şey vürûd eder. İşte bu sebebe, yani insanları

⁷ Hüseyin Fellah, İst.1292, s.63.

⁸ Hüseyin Fellah, İst.1292, s.254,

⁹ Hüseyin Fellah, İst.1292, s.270

¹⁰ Hüseyin Fellah, İst.1292, s.179.

¹¹ Hüseyin Fellah, İst.1292, s.96.

¹² Hüseyin Fellah, İst.1292, s. 131.

¹³ Hüseyin Fellah, İst.1292, s.298.

¹⁴ Hüseyin Fellah, İst.1292, s.299.

¹⁵ Paris'te Bir Türk, İst.1293, s.519.

icraatta bir ittırad daireesine sokmak emeline mebnidir ki kanunlar konulmuştur.”¹⁶

“İnsanoğlu mükemmel değildir.”¹⁷

“Gâh olur ki insanoğlu melekler derecesinde iyilikler güzellikler gösterir. Gâh olur ki irtikab eylediği melaneti iblis bile irtikabdan haya eyler.”¹⁸

“İnsan kendi kendisini aldatabilmek için ya kendisinden ziyade ahmak olmalıdır veyahut kendi nefsinden ziyade âkil. Nefs-i vâhidede ise bu ikiye kâbiliyet-i inkisâm mümkün değildir.”¹⁹

“Beş on okka kemikten ve etten ibaret dediğimiz insan nâm hayvanın ahvâli işte böyle acaibdir.”²⁰

“İlahi, ya Rab! İnsan diye yaratarak kapıp koyvermiş olduğun şu iki ayaklı mahlûkatta ne de garip garip tahavvüller inkılâblar tecelli ettirmişsin!”²¹

“İnsan kısmı başkası için ta'yib ve teşnî eylediği şeyleri kendisi dahi kabul ve icradan –yerine göre- çekinmez. Bir insan ne ise bir millet dahi aynıyle olur.”²²

“Karı kısmı aldanmak için zeki olur.”²³

“Gıpta rekabetin anası haset dahi babasıdır.”²⁴

“Hevesâtını istihsâl için insan bir fikr-i icada malik olmalıdır.”²⁵

“Vakıa âdem evladının hissiyat-ı kalbiyyesini ketme de iktidarı vardır. Fakat bu iktidar öyle yirmi, yirmi beş otuz yaşındaki adamlarda başlamaz. İnsan altmışını aşmalı, kalbi kemikleşmeli, kanı soğumalı ki gönlüne meram anlatabilsin de ketm-i hissiyata muktedir olabilsin.”²⁶

¹⁶ Hasan Mellah, İst.1291, s. 42

¹⁷ Paris'te Bir Türk, İst.1293,s.371.

¹⁸ Süleyman Musli, İst.1294,s.38.

¹⁹ Paris'te Bir Türk, İst.1293,s.50.

²⁰ Hasan Mellah, İst.1292, s.306.

²¹ Zeyl-i Hasan Mellah, İst.1292,s.680.

²² Zeyl-i Hasan Mellah, İst.1292, s.680.

²³ Zeyl-i Hasan Mellah, İst.1292, s. 730.

²⁴ Vah, İst.1299, s.109.

²⁵ Karnaval, İst.1298, s.36.

²⁶ Volter Yirmi Yaşında, İst.1301, s.63.

SONUÇ

Ahmet Midhat Efendi'nin hikâye ve romanlarında, zaman içinde gelişip tamamlandığı anlaşılan insan tasavvuru, insanla ilgili düşünceler; kahramanlara ait özelliklerin anlatımına ve yazarın bizzat veya kahramanları aracılığıyla yaptığı, konusu insan olan açıklamalara bağlı olarak tezahür etmiştir. Bu tezahürün geniş kapsamı, Ahmet Midhat'ın, insan üzerinde özellikle durduğunu ve bunun, hikâye ve romanların mahiyetini belirleyen bir temel teşkil ettiğini göstermektedir.

Hikâye ve romanlarda kahramanların en genel tasnifi, ahlâkî durumlarına göre iyiler ve kötüler olarak yapılabilir. Bu temel niteliklerde bir süreklilik vardır. İyi daima iyidir; kötü ise daima kötü. İyi bir kahramanda kötü davranışlar, kötü bir kahramanda ise iyi davranışlar arızidir. Herkes neticede ne ise o olmaktadır.

Kahramanların Batı ve Batılılaşma karşısındaki vaziyetleri, onların alafanga veya alaturka birer tip olarak ortaya çıkmasını sağlar. Eskiyle yeniye birleştiren, Batının bilgi ve beceriyle ilgili yönünü önemeyen alaturka tip iyi, Batı'yı sadece şeklen benimseyen alafanga tip ise kötüdür.

Ahmet Midhat Efendi'nin hikâye ve romanlarında insanın cinsiyeti ile ilgili düşünceleri, erkek ve kadın kahramanlar etrafında somutlaştırılır. Bunu kısaca erkeği daha önemli ve belirleyici konumda kabul eden, fakat kadına da önem veren bir düşünce olarak ifade etmek mümkündür.

Ahmet Midhat, din ve milliyeti insanın kimliğini belirleyen temel unsurlar olarak söz konusu ederken Müslümanlığı ve Türklüğü öne çıkarır. Eserlerindeki kahramanlar, din ve milliyet bakımından dünyanın bütünü temsil edecek zenginliktedir. Yazar Türklerle, başta Fransızlar olmak üzere, Batılı milletlere mensup kişileri, birbirleriyle mukayese edilmeyi mümkün kılacak şekilde karşı karşıya getirir. İdeal manada bir Türk, her bakımdan üstün özelliklere sahip olduğu gibi Batılılardan da üstündür. Türklüğün millî bir kimlik olarak belirleyici vasfını Müslümanlık oluşturur. Osmanlı teb'ası olan bir kişi, Müslüman olduğu takdirde Türk de olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Ahmet Midhat Efendi, Hasan Mellah, İst. 1292.
 Zeyl-i Hasan Mellah, İst. 1292.
 Hüseyin Fellah, İst. 1292.
 Bir Gerçek Hikâye, Fitnekâr, Letâif-i Rivâyât 9, İst. 1293
 Paris'te Bir Türk, İst. 1293
 Süleyman Musli, İst. 1294
 Acâib-i Âlem, İst. 1295.
 Karnaval, İst. 1298.
 Vah, İst. 1299.
 Volter Yirmi Yaşında, İst. 1301.
 Bir Tövbekâr, İst. 1302.
 Demir Bey Yahut Esrâr-ı İnkişâf, İst. 1305